

USTAWA KRAJOBRAZOWA

redakcja naukowa Anna Fogel
Grzegorz Goleń, Anna Fogel, Anna Staniewska

KOMENTARZE PRAKTYCZNE

USTAWA KRAJOBRAZOWA

Komentarz do przepisów wprowadzonych
w związku ze wzmocnieniem narzędzi
ochrony krajobrazu

redakcja naukowa Anna Fogel
Grzegorz Goleń, Anna Fogel, Anna Staniewska

KOMENTARZE PRAKTYCZNE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Stan prawny na 1 grudnia 2015 r.

Wydawca

Izabella Matecka

Redaktor prowadząca

Małgorzata Jarecka

Opracowanie redakcyjne

Dagmara Wachna

Łamanie

Andrzej Gudowski

Poszczególne artykuły skomentowali:

Anna Fogel: art. 1–2; art. 3 pkt 1, pkt 2 tezy 1–8, pkt 3–6; art. 4 pkt 1–3 (komentarz do dodanego do u.p.o.l. art. 17a); art. 5; art. 6; art. 7 pkt 1 tezy 1–12 i 23, pkt 2–5 (komentarz do dodanych do u.p.z.p. art. 37a–37c), pkt 6, pkt 7 tezy 1–6 i 8–18, komentarz do dodanego do u.p.z.p. art. 38b, pkt 8; art. 8 pkt 1 teza 1, pkt 2–6; art. 9 pkt 1 tezy 1–2, 12, 14, pkt 2–3 tezy 1–12, 14, 16–21, pkt 4–5 tezy 1–8 i 10–15, pkt 6–12; art. 10 teza 1 i 4; art. 11–13

Grzegorz Goleń: art. 3 pkt 2 teza 9; art. 4 pkt 3 (komentarz do dodanego do u.p.o.l. art. 17b), pkt 4; art. 7 pkt 5 (komentarz do dodanych do u.p.z.p. art. 37d–37e)

Anna Staniewska: wstęp; art. 7 pkt 1 tezy 13–22 i 24–27; art. 7 pkt 7 teza 7; art. 8 pkt 1 tezy 2–6; art. 9 pkt 1 tezy 3–11, 13, pkt 3 teza 13, 15, pkt 5 teza 9; art. 10 tezy 2–3

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer SA, 2016

ISBN: 978-83-264-9944-9

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Przedmowa	11
Wstęp	13
1. Historia ochrony i kształtowania krajobrazu w Polsce – zarys	13
2. Europejska Konwencja Krajobrazowa jako źródło obowiązków władz publicznych w zakresie ochrony krajobrazu	20
3. Znaczenie innych aktów prawa międzynarodowego dla ochrony i kształtowania krajobrazu	22
Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu	33
Wykaz orzecznictwa	235
Rekomendacje i deklaracje międzynarodowe	238
Bibliografia	239
O autorach	247

Wykaz skrótów

Akty prawne

- EKK – Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98)
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121 z późn. zm.)
- Konstytucja – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- k.p.a. – ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 267 z późn. zm.)
- k.w. – ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1094 z późn. zm.)
- o.p. – ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 613 z późn. zm.)
- p.o.ś. – ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 z późn. zm.)
- pr. bud. – ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1409 z późn. zm.)

- u.d.p. – ustawa z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 460 z późn. zm.)
- u.o.p. – ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1651 z późn. zm.)
- u.o.z.o.z. – ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.)
- u.p.o.l. – ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 849 z późn. zm.)
- u.p.z.p. – ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 199 z późn. zm.)
- u.s.g. – ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1515 z późn. zm.)
- ustawa krajobrazowa – ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. poz. 774 z późn. zm.)
- u.u.i.ś. – ustawa o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1235 z późn. zm.)

Czasopisma i wydawnictwa promulgacyjne

- ONSA – Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
- OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; seria A

Inne

- NSA – Naczelny Sąd Administracyjny
- TK – Trybunał Konstytucyjny
- WSA – Wojewódzki Sąd Administracyjny

Przedmowa

24 kwietnia 2015 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu. Było to efektem prawie dwuletniego procesu legislacyjnego, zainicjowanego przez Prezydenta RP. Ustawa ta powszechnie określana jest jako „ustawa krajobrazowa” i taką nazwę przyjęto w dalszej części niniejszego komentarza. Ustawa krajobrazowa weszła w życie 11 września 2015 r.

Warto pamiętać, że projekt ustawy uchwalony przez sejm w III czytaniu znacząco odbiegał od pierwotnej wersji. Posłowie zrezygnowali z włączenia do ustawy regulacji dotyczących dominant krajobrazowych, możliwości wprowadzenia urbanistycznych zasad ochrony krajobrazu oraz znacząco ograniczyli instrumenty finansowe stosowane w przypadku nielegalnego umieszczania reklam.

Pod wpływem nasilonych działań samorządów oraz organizacji pozarządowych Senat na posiedzeniu w dniu 20 kwietnia 2015 r. wniósł do tego projektu liczne poprawki (druk nr 3330), w zdecydowanej większości dotyczące umieszczania reklam i związanej z tym odpowiedzialności finansowej. Nie zdecydował jednak o ponownym wprowadzeniu regulacji dotyczących dominant krajobrazowych oraz urbanistycznych zasad ochrony krajobrazu. Sejm, uchwalając ostatecznie ustawę, uwzględnił poprawki Senatu.

Ustawa jest aktem prawnym oczekiwanym od dawna przez środowiska urbanistyczne, architektoniczne i krajobrazowe, a także liczne podmioty wskazujące na pogłębiający się chaos w estetyce polskiej przestrzeni. Wśród wielu głosów podnoszone są jednak wątpliwości, że nie jest ona wystarczającym remedium na niszczenie polskiego krajobrazu. Z drugiej strony zaniepokojeni przyjętymi rozwiązaniami są przedstawiciele branży reklamowej, wskazujący, że istotne ograniczenia w umieszczaniu reklam w polskiej przestrzeni mogą godzić w nabyte prawa i bezpieczeństwo stosunków gospodarczych. Nie budzi jednak wątpliwości, że ustawa wypełnia istotną lukę w polskim systemie prawnym.

Komentowana ustawa nie jest aktem prawnym całościowo regulującym materię ochrony i kształtowania krajobrazu. Zawiera ona szereg przepisów modyfikujących albo uzupełniających dotychczasowe regulacje. Dlatego w ocenie autorów nie jest wystarczające analizowanie wyłącznie jej przepisów, gdyż cel wprowadzonych zmian oddaje dopiero analiza zmienianych przepisów w ostatecznym brzmieniu. Zarazem jednak – z uwagi na objętość komentarza – nie jest możliwe wyczerpujące omówienie wszystkich regulacji prawnych, do których odnoszą się zmiany. Dlatego też konstrukcja niniejszego komentarza opiera się na redakcyjnym odniesieniu do przepisów ustawy krajobrazowej w przyjętej w niej kolejności, ale z omówieniem zmienianych przepisów w odniesieniu do poszczególnych ich fragmentów w ostatecznie obowiązującym brzmieniu. Analizy przeprowadzono w zakresie, w jakim jest to konieczne do oceny i zastosowania ostatecznie obowiązujących przepisów.

Jednocześnie, z uwagi na specyfikę materii, w komentarzu zawarte zostały obszerne fragmenty ukazujące zagadnienia ochrony krajobrazu w perspektywie historycznej. Zasadne było także wskazanie połączenia regulacji prawnych z dorobkiem nauki przyrodniczo-geograficznej, architektonicznej i krajobrazowej. Stosowanie omawianych regulacji musi bowiem być dokonywane z uwzględnieniem ich aksjologicznych uwarunkowań, a więc wartości, jakim mają służyć.

Anna Fogel

Wstęp

1. Historia ochrony i kształtowania krajobrazu w Polsce – zarys

Historia kształtowania i ochrony krajobrazu w Polsce ma długą i bogatą tradycję¹, ale jest słabo obecna w powszechnej świadomości. Jej początków można się doszukiwać już w inicjatywie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z 1765 r. i utworzeniu Komisji Dobrego Porządku, która miała dbać o poprawę stanu miast i poprzedzała analogiczne działania służące upiększaniu miast podejmowane w innych miastach Europy oraz amerykański *City Beautiful Movement*. W dobie romantyzmu w zakresie projektowania duże znaczenie miała działalność I. Czartoryskiej, ale jeszcze szerszy kontekst krajobrazowy charakteryzował projekty S.B. Zuga, które bardziej niż parkami były wieloprzestrzennymi sekwencjami wewnątrz o wyraźnych powiązaniach i walorach widokowych. Architektura krajobrazu jako profesja wykształciła się w Stanach Zjednoczonych w końcu XIX w., choć sama sztuka ogrodowa towarzyszyła ludzkiej aktywności i rozwijała się od zarania dziejów. American Society of Landscape Architects powołano do życia w 1899 r., a w 1900 r. na Uniwersytecie Harvarda rozpoczęto kształcenie architektów krajobrazu. Kluczowe kierunki rozwoju dziedziny związane były z ochroną krajobrazu poprzez powołanie pierwszych parków narodowych (działalność

¹ Szeroko genezę architektury krajobrazu w Polsce i na świecie omawia A. Böhm, *Architektura krajobrazu – jej początki i rozwój*, Kraków 1994.

F. Law Olmsteda) oraz zapewnieniem mieszkańcom miast kontaktu z przyrodą (Ch. Eliot). Do definicji krajobrazu opracowanych wtedy przez głównych przedstawicieli tej dziedziny sięgają będą później ich polscy naśladowcy.

Właściwy rozwój architektury krajobrazu w Polsce łączy się ściśle z rozwojem urbanistyki, geografii oraz pionierskimi działaniami na rzecz ochrony przyrody u zarania XX w. Ruch ten tworzyli przede wszystkim czynnie projektujący architekci i urbaniści oraz geografowie, krajoznawcy, przyrodnicy i miłośnicy przyrody. Ta wielotorowość związana była z jednej strony z odkrywaniem bogactwa rodzimych krajobrazów i rozwojem geografii oraz z kształtowaniem się doktryny ochrony przyrody (rozumianych także patriotycznie w okresie zaborów jako bogactwo narodowe), a z drugiej z równoważeniem rozwoju miast w celu zapewnienia im funkcjonalności i dobrego środowiska życia dla ludzi w dobie silnego rozwoju przemysłu. Podobnie jak w innych krajach europejskich w urbanistyce bardzo wzrosło znaczenie roli zieleni miejskiej, pojawił się nurt projektowania miast-ogrodów, położono nacisk na zakładanie nowych parków oraz rozpoczęto badania, rejestrację i rewitalizację dawnych założeń krajobrazu komponowanego (parków i ogrodów historycznych). Schyłek XIX w. przyniósł pierwsze nowoczesne opracowania fizyczno-geograficzne (np. W. Nałkowskiego)², a początek XX w. pojęcie zabytku przyrody³ oraz troskę o przyrodę również w jej aspekcie wizualnym⁴ (S. Tomkowicz), a także pierwsze prace legislacyjne oraz instytucjonalne formy jej ochrony.

² W. Nałkowski, *Zarys geografii powszechnej (rozumowej)*, Warszawa 1887 oraz hasło *Polska (obraz geograficzny Polski historycznej)* w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 8, za: S. Konarski, *Wacław Piotr Ludwik Nałkowski*, biogram w Internetowym Polskim Słowniku Biograficznym, <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/waclaw-piotr-ludwik-nalkowski?print> (dostęp: 25 sierpnia 2015 r.).

³ M. Raciborski, „*Zabytki przyrody*” (wstępem i przypisami zaopatrzył Władysław Szafer), Przedruk z oryginału z roku 1908, nakł. Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Kraków 1947.

⁴ S. Tomkowicz, *Szpecenie kraju (z powodu broszury Pawła Schultze „Die Entstellung unseres Landes”)*, nakł. autora (drukarnia „Czasu”), Kraków 1909, online w Repozytorium Politechniki Krakowskiej: <https://suw.biblos.pk.edu.pl/viewResource&mlId=172133> (dostęp: 18 września 2015 r.).

Podwaliny współczesnej prawnej ochrony przyrody w Polsce położył J.G. Pawlikowski (1860–1939), czynnie uczestnicząc w pracach nad pierwszą ustawą w tym zakresie⁵. Jako jeden z motywów ochrony przyrody podawał on także argument estetyczno-krajoznawczy⁶: „Pełna zatem ochrona przyrody wymaga zarówno chronienia poszczególnych tworów jak i tworzenia rezerwatów, a nadto opieki nad krajobrazem, celem ustrzeżenia go przed szpeceniem przez niestosowne budowle, źle prowadzone drogi, szyldy reklamowe itp.”⁷. Rozróżniając przyrodę dziką i tą, która kształtowana jest działalnością człowieka, Pawlikowski był wielkim orędownikiem zachowania pierwotnego charakteru Tatr i utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego. Kryteria fizjonomiczne w swoim popularnonaukowym opisie krajobrazów Polski zastosował także geograf J. Smoleński⁸ w 1912 r.

W okresie międzywojennym w Polsce uchwalono pierwsze przepisy, które brały pod uwagę ochronę i kształtowanie krajobrazu i dotyczyły trzech dziedzin⁹:

- budownictwa i planowania (rozporządzenie Prezydenta RP o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli z 1928 r.¹⁰) w aspekcie wpływu budynku na krajobraz oraz planów zabudowy poszczególnego szczebla;
- ochrony zabytków (dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 1918 r.¹¹ oraz rozporządzenie Prezydenta Rzeczy-

⁵ W. Radecki, *Prawo ochrony przyrody w koncepcji Jana Gwalberta Pawlikowskiego i jej wpływ na ustawodawstwo obowiązujące* (w:) P. Dąbrowski, B. Zawilińska (red.), *Jan Gwalbert Pawlikowski. Humanistyczna wizja ochrony przyrody i turystyki*, Kraków 2014, s. 51–81.

⁶ D. Ziarkowski, *Jan Gwalbert Pawlikowski jako prekursor ochrony krajobrazu kulturowego w Polsce* (w:) P. Dąbrowski, B. Zawilińska (red.), *Jan Gwalbert Pawlikowski...*, s. 137–153.

⁷ J.G. Pawlikowski, *O celach i środkach ochrony przyrody* (w:) *O lice ziemi*, Wydawnictwo Państwowej Rady Ochrony Przyrody, Warszawa, Pałac Staszica 1938, wersja pierwotna w piśmie *Ochrona Przyrody* 1922, z. III, s. 62.

⁸ *Krajobrazy Polski* (1912), za: S.T. Sroka, *Jerzy Józef Gedeon Smoleński*, biogram w Internetowym Słowniku Biograficznym, <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/jerzy-jozef-gedeon-smolenski?print> (dostęp: 25 sierpnia 2015 r.).

⁹ Por. A. Böhm, *Skuteczność istniejących w Polsce instrumentów prawnych* (w:) *Walory krajobrazowe w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego*, Czasopismo Techniczne 2008, r. 105, z. 1-A, s. 137–146.

¹⁰ Tekst jedn.: Dz. U. z 1939 r. Nr 34, poz. 216 z późn. zm., art. 337–380 oraz nowelizacja (ustawa) z 1936 r., wprowadzająca pojęcie regionalnego planu zabudowania.

¹¹ Dz. U. Nr 16, poz. 36.

pospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami¹²), dotyczącej zarówno obiektów, jak i większych zespołów. Układ urbanistyczny Krakowa w obrębie Plant został uznany za zabytek w 1933 r.;

- ochrony przyrody (rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o ochronie niektórych zabytków przyrody, ustawa o ochronie przyrody z 1934 r.¹³), dotyczącej zarówno ochrony gatunkowej, rezerwatowej, jak i zasad tworzenia parków narodowych, które obejmowały ochroną także tradycyjne budownictwo na swoich obszarach. Park Narodowy w Białowieży powstał w 1932 r. w wyniku przekształcenia leśnictwa „Rezerwat” utworzonego tam w 1921 r.

W tym czasie zagadnienia krajobrazu podejmowali liczni geografowie. S. Lencewicz ujmował tę kwestię w perspektywie typologii krajobrazu (1922 r.)¹⁴, S. Pawłowski określał krajobraz jako wyróżnik przestrzeni¹⁵, a M. Dobrowolska wskazywała na „krajobraz kulturalny” jako syntezę działalności społeczeństwa w jego środowisku geograficznym (1947 r.)¹⁶. Kompleksową i do dziś stosowaną w geografii regionalizację fizyczno-geograficzną Polski opracował i doskonalił J. Kondracki (od 1955 r.). Szeroko rozumianą ekologią krajobrazu zajmują się współcześnie jego następcy – A. Richling i J. Solon¹⁷.

¹² Dz. U. Nr 29, poz. 265 z późn. zm.

¹³ Dz. U. Nr 31, poz. 274.

¹⁴ S. Lencewicz, *Kurs geografii Polski*, nakł. Głównej Księgarni Wojskowej, Warszawa 1922, więcej na ten temat: J. Kondracki, *Stanisław Lencewicz (1889–1944)* (w:) *Wspomnienia pośmiertne poświęcone pamięci geologów zmarłych w latach 1939–1945*, ASGP (Annales Societatis Geologorum Poloniae) 1950 (for 1949), vol. 19, no. 1, s. 91–98, http://www.asgp.pl/sites/default/files/volumes/19_1_091_098.pdf (dostęp: 21 września 2015 r.).

¹⁵ A. Dzięczkowski, *Stanisław Pawłowski*, biogram w Internetowym Polskim Słowniku Biograficznym, <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/stanislaw-pawlowski> (dostęp: 21 września 2015 r.).

¹⁶ J. Plit, *Wciąż aktualne spostrzeżenia Marii Dobrowolskiej na temat krajobrazu kulturowego i jego przemian* (w:) *Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, t. IV, Sosnowiec 2005, s. 32–39, <http://krajobraz.kulturowy.us.edu.pl/publikacje/artykuly/4.Krajobraz%20kulturowy/artykuly%20od%201do%206.pdf> (dostęp: 21 września 2015 r.).

¹⁷ A. Richling, J. Solon, *Ekologia krajobrazu*, Warszawa 1994 (najnowsze wydanie z 2011 r.).

Z kolei przyrodnik A. Wodiczko (1887–1948) w ramach ochrony przyrody szczególną rolę przypisywał uprawie krajobrazu¹⁸. Zaprojektował i zabiegał o utworzenie trzech parków narodowych (Wielkopolskiego, Wolińskiego i Słowińskiego), współprojektował Tatrzański, Pieniński i Babiogórski Park Narodowy.

Równoległe problematyką kształtowania krajobrazu zajmowali się projektanci i dydaktycy architektury krajobrazu, których działalność jest istotna, ale nie jest powszechnie znana poza kręgiem profesjonalistów z tej i pokrewnych dziedzin. Do jednych z pierwszych należał F. Krzywda-Polkowski (1881–1949)¹⁹, absolwent Wyższej Szkoły Malarstwa, Rzeźby i Architektury im. Strogonowa w Moskwie. Studiował także urbanistykę w Londynie oraz Bostonie i Nowym Jorku. Dydaktyka i działalność projektowa F. Krzywdy-Polkowskiego tworzyła podstawy architektury krajobrazu w Polsce. Na jego bogaty dorobek składają się m.in. projekty osiedli mieszkaniowych, a także plany regulacyjne rozbudowy miast i projekty parków (w Żelazowej Woli, w Jastrzębiej Górze, na skarpie w Płocku, na Górze Zamkowej w Nowogrodzku, park uzdrowiskowy w Wiśle czy przebudowa parku Kościuszki w Katowicach).

Z kolei T. Tołwiński (1887–1951), „ojciec polskiej urbanistyki” i autor fundamentalnej trzutomowej publikacji z tej dziedziny²⁰, podjął próbę sformułowania własnej definicji architektury krajobrazu, pisząc: „planowanie odbywa się na płaszczyźnie w dwóch wymiarach i odpowiada

¹⁸ A. Wodiczko: *Ochrona przyrody nową gałęzią wiedzy*, Ochrona Przyrody 1932, nr 12; *O uprawie krajobrazu (w:) Z zagadnień biologii krajobrazu*, Sprawozdania PTPN za rok 1945/1946, Poznań 1946; *O biologii krajobrazu*, Przegląd Geograficzny 1950, nr 22, s. 295–301.

¹⁹ Sylwetki pierwszych polskich architektów krajobrazu opisano na podstawie publikacji: *Pionierzy architektury krajobrazu w Polsce*, wystawa towarzysząca Kongresowi Polskiej Architektury Krajobrazu w Krakowie (2007 r.), notki biograficzne przygotowane według materiałów przekazanych przez: A. Majdecką-Strzeżek (Warszawa), A. Mitkowską (Kraków), A. Niemirskiego (Warszawa), K. Pawłowską (Kraków), E. Raszeję (Poznań), J. Czarnieckiego (Poznań), A. Tabaczyńskiego (Poznań), M. Szumańskiego (Warszawa), K. Wielgusa (Kraków), A. Zachariasz (Kraków), opr. red. A. Böhm, W. Kosiński, za: *Czasopismo Techniczne – Architektura* 2007, z. 5A7, s. 260–266.

²⁰ T. Tołwiński, *Urbanistyka*, t. I: *Budowa miasta w przeszłości*, Warszawa 1934, t. II: *Budowa miasta współczesnego*, Warszawa 1937, t. III: *Zieleń w urbanistyce*, Warszawa 1963.

potrzebom gospodarczym, technicznym i innym celom, głównie użytkowym i porządkowym. Kompozycja krajobrazowa idzie dalej, dopełnia dwuwymiarowy plan szczegółowym układem przestrzeni i brył składających się na krajobraz, dopełnia je trzecim wymiarem. Kształtuje ona w ten sposób architekturę krajobrazu z tła przyrody, z dzieł inżynierii, z budynków, osiedli, miast, ogrodów i pól uprawnych²¹. Studia architektoniczne w Karlsruhe (1905–1910) i liczne podróże zagraniczne Tołwińskiego (do Anglii, Francji, Rosji, Włoch, Stanów Zjednoczonych) zaowocowały znajomością i praktycznym zastosowaniem przez niego idei miast-ogrodów w projektowaniu przestrzeni Żąbek (1912 r.) i Podkowy Leśnej (1916 r.). Był on także autorem projektu przebudowy dzielnicy Młociny oraz Żoliborza Oficerskiego (1921–1923), a w szerszej skali planów rozbudowy regulacji kilku miast (m.in. Kalisza i Lwowa) oraz kierował projektem szkicowego planu regulacji Warszawy. Współpracował też z przedstawicielami krakowskiej szkoły architektury krajobrazu: prof. G. Ciołkiem i prof. Z. Novákiem.

Drugim wielkim urbanistą tej epoki, świadomym roli krajobrazu, był W. Czarniecki (1895–1983), absolwent Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej (1923 r.), który zaprojektował wspólnie z A. Wodczicko koncepcję pierścieniowo-klinowego systemu zieleni miejskiej dla Poznania (1932 r.). Jemu zawdzięczamy tłumaczenie definicji F. Law Olmsteda: „Architektura krajobrazu jest sztuką zarządzania terenu, wraz ze wszystkim co się na nim znajduje, dla użytku i zadowolenia człowieka”²². Związek planowania przestrzeni i krajobrazu oraz budownictwa podkreślało w okresie przedwojennym w Polsce rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 16 lutego 1928 r., które uzależniało możliwość powstania nowej zabudowy od planów zabudowania i nakładało obowiązek określenia warunków zabudowy w odniesieniu do ochrony zabytków, dzieł sztuki i krajobrazu (art. 337–380).

²¹ T. Tołwiński, *Urbanistyka i zieleń w urbanistyce*, Warszawa 1963, s. 193 (jak piszą M. Łuczynska-Bruzdowa oraz Z. Novák w pozycji *Architektura krajobrazu*, Warszawa–Kraków 1981, praca ta była gotowa już w 1939 r., przeredagowana w końcu lat 40., a dopiero następnie wydana).

²² W. Czarniecki, *Planowanie miast i osiedli*, t. III, Warszawa 1968, s. 11 (tomów tego dzieła jest w sumie sześć).

Szczególną formę ochrony krajobrazu zaproponował już po wojnie Z. Novák (1897–1972), który ukończył studia w Wiedniu i we Lwowie, a działał na Politechnice w Krakowie. Był on pomysłodawcą utworzenia Jurajskich Parków Krajobrazowych (1956 r.) i szerzej – parków krajobrazowych jako formy ochrony szczególnie cennych krajobrazów. Do końca życia był członkiem Rady Naukowej Ojcowskiego Parku Narodowego. Wydał podręcznik *Przyrodnicze elementy planowania regionalnego i udział w nim architekta* (1950 r.) oraz założył Sekcję Architektury Krajobrazu Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie.

Wielkie zasługi dla ochrony krajobrazu położył G. Ciołek (1909–1966). Jego dziełem życia było rozpoczęcie systematycznej rejestracji zabytków, w ramach której zewidencjonowano około 2600 historycznych ogrodów i zabytkowych cmentarzy. Jego publikacje należą do kanonu literatury w zakresie całościowej ochrony krajobrazu jako syntezy ochrony przyrody i ochrony krajobrazu kulturowego²³, choć najbardziej znanym tytułem są *Ogrody polskie* (1954 r.). Kierował licznymi rekonstrukcjami zabytkowych ogrodów (m.in. w Nieborowie, Arkadii i Wilanowie) i pozostawił po sobie bezcenne archiwum określane przez konserwatorów mianem „Tek Ciołka”.

Do największych znawców historycznych założeń ogrodowych oraz metod ich ochrony, konserwacji i rewaloryzacji należy również zaliczyć L. Majdeckiego (1925–1997), architekta krajobrazu i historyka sztuki, który jest autorem monumentalnego i wielokrotnie wznawianego dzieła *Historia ogrodów*. Był on również autorem 250 zrealizowanych projektów, od rewaloryzacji tak znaczących ogrodów historycznych, jak: Łazienki Królewskie, parki Królikarnia, Arkadia, Belwederski, Podzamcze pod Starym i Nowym Miastem w Warszawie, po nowo projektowane zespoły. Aktywnie działało też grono uczniów F. Krzywdy-Polkowskiego: A. Zielonko (1907–1999), który był autorem normatywów urbanistycznych dla terenów zieleni, czy A. Scholtz (1908–1996) – członek-założy-

²³ *Zarys historii kompozycji ogrodowej w Polsce*, Łódź–Warszawa 1955; *Zarys ochrony i kształtowania krajobrazu*, Warszawa 1964.

ciel międzynarodowej organizacji skupiającej architektów krajobrazu – International Federation of Landscape Architecture, IFLA (1948 r.), wieloletnia delegatka SARP do IFLA i czynna projektantka ogrodów i terenów zieleni. W. Niemirski (1914–2001) projektował parki i był redaktorem podstawowego wówczas podręcznika *Kształtowanie terenów zieleni*.

Metody analizy i oceny krajobrazu wypracował J. Bogdanowski (1929–2003), uczeń profesorów Tołwińskiego, Ciołka i Nováka, teoretyk ochrony krajobrazu i praktyk jego kształtowania, związany z Politechniką Krakowską. Przydatna w pracach przedprojektowych (także planistycznych) analiza jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) zakorzeniona jest w analizie kompozycji krajobrazu. Profesor Bogdanowski był autorem licznych projektów indywidualnych i zespołowych²⁴ oraz istotnych w zakresie ochrony krajobrazu publikacji (jak np. *Architektura krajobrazu. Wybrane problemy studialne, projektowe i konserwatorskie*, Kraków 1968 i in.²⁵ Całościowe i zintegrowane podejście do ochrony krajobrazu prezentował także E. Małachowicz (1925–2015), który pisał o konserwacji architektury w kontekście ochrony zabytkowych zespołów miejskich oraz o krajobrazie kulturowym jako odbiciu środowiska życia człowieka²⁶.

2. Europejska Konwencja Krajobrazowa jako źródło obowiązków władz publicznych w zakresie ochrony krajobrazu

Europejska Konwencja Krajobrazowa²⁷ została sporządzona we Florencji 20 października 2000 r. Jak dotąd ratyfikowało ją trzydzieści osiem

²⁴ W szczególności dotyczy to rewaloryzacji Plant krakowskich, Żywieckich Parków Krajobrazowych oraz systemu zieleni miejskiej Krakowa w oparciu o dawny układ fortyfikacyjny.

²⁵ *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław–Warszawa 1976; *Architektura obronna w krajobrazie Polski*, Warszawa–Kraków 1996; *Polskie ogrody ozdobne*, Warszawa 2000.

²⁶ E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Wrocław 1994.

²⁷ Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.

państw, a jedynie podpisały kolejne²⁸ dwa). Polska podpisała EKK 21 grudnia 2001 r. i ostatecznie ratyfikowała 27 września 2004 r., a ustalenia Konwencji obowiązują od 1 stycznia 2005 r. Zapisy EKK ujęte są w pięciu rozdziałach poprzedzonych preambułą, która szczegółowo wymienia powody jej przyjęcia takie jak m.in.: troska o trwałą i zrównoważony rozwój; uznanie, że krajobraz jest częścią interesu publicznego, a jego ochrona, planowanie i gospodarowanie może przyczyniać się do tworzenia zatrudnienia; uznanie, że krajobraz jest elementem europejskiej tożsamości oraz ważną częścią jakości życia ludzi i nasila się tempo jego przekształceń, co powoduje, że konieczne są wspólne działania w tym zakresie oraz że jest to odpowiedź na społeczne życzenie uczestnictwa w ochronie, planowaniu i gospodarowaniu krajobrazem. EKK ma być w związku z tym nowym instrumentem poświęconym wyłącznie ochronie, gospodarce i planowaniu wszystkich krajobrazów w Europie (w odniesieniu do każdego typu krajobrazu pod względem funkcjonalnym, ale też estetycznym – wyjątkowo pięknych, jak i „pospolitych” – ang. *everyday areas*, fr. *ceux de quotidien*).

Rozdział I (art. 1–3) zawiera definicje dla potrzeb Konwencji (pojęcia: krajobraz, polityka w zakresie krajobrazu, cel jakości krajobrazu, ochrona krajobrazu, gospodarowanie krajobrazem, planowanie krajobrazu – art. 1); zakres przedmiotowy (całe terytorium stron, wszystkie rodzaje krajobrazu – art. 2) i cele. Głównymi celami EKK są: promowanie ochrony, gospodarki i planowania krajobrazu, a także organizowanie europejskiej współpracy dotyczącej problematyki krajobrazu (art. 3).

Rozdział II określa, jakie środki służące realizacji EKK powinny podejmować państwa sygnatariusze. Środki ogólne (art. 5) obejmują: prawne uznanie krajobrazów za istotny komponent otoczenia ludzi i podstawę ich tożsamości, ustanowienie i wdrożenie polityki w zakresie krajobrazu wraz z procedurami udziału ogółu społeczeństwa oraz zintegrowanie krajobrazu z własnymi regulacjami w zakresie planowania regionalnego

²⁸ Dane za oficjalną witrynę biura traktatów Rady Europy – wykaz podpisów i ratyfikacji dla EKK (Chart of signatures and ratifications of Treaty 176, European Landscape Convention), <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/176/signatures> (dostęp: 20 listopada 2015 r.).

i urbanistycznego, polityką kulturalną i środowiskową, a także wszelkimi innymi, które mogą oddziaływać na krajobraz. Artykuł 6 wskazuje środki specjalne, które dotyczą: podnoszenia świadomości w zakresie wartości i znaczenia krajobrazów (art. 6 pkt A) oraz szkolenia i edukacji, w tym także kształcenia specjalistów, przygotowania multidyscyplinarnych programów szkolenia, nauki w szkołach i na uniwersytetach. W celu podniesienia wiedzy o krajobrazie w art. 6 pkt C wskazano konieczność identyfikacji, analizy i odnotowania zmian oraz oceny i waloryzacji krajobrazu przy społecznym udziale. Dla zidentyfikowanych i ocenionych krajobrazów powinny zostać określone cele jakości krajobrazu (art. 6 pkt D). Dla wprowadzenia w życie polityki w zakresie krajobrazu każda ze stron powinna wdrożyć stosowne instrumenty dla ochrony, gospodarowania i planowania krajobrazu (art. 6 pkt E).

Rozdział III dotyczy współpracy europejskiej – międzynarodowych programów i polityk oraz wzajemnej pomocy i wymiany informacji, krajobrazów transgranicznych i zasad monitorowania wdrażania konwencji. Ponadto art. 11 ustanawia Nagrodą Krajobrazową Rady Europy za długotrwale skuteczne działania na rzecz ochrony, planowania lub gospodarowania krajobrazem. W rozdziale IV znajdują się postanowienia końcowe.

3. Znaczenie innych aktów prawa międzynarodowego dla ochrony i kształtowania krajobrazu

EKK jest pierwszym europejskim aktem prawnym, który jest w całości i wyłącznie poświęcony krajobrazowi w najszerszym możliwym rozumieniu. Obecnie trwają starania ze strony IFLA (International Federation of Landscape Architects – Międzynarodowego Stowarzyszenia Architektów Krajobrazu), aby powstał również ogólnoświatowy dokument²⁹ tego rodzaju. Zagadnienia krajobrazu porusza jednak w mniej lub bardziej bezpośredni sposób także wiele innych międzynarodowych

²⁹ K. Moore, *Towards an international landscape convention*, wystąpienie na GIAHS FAO Rome 2012, za: <http://iflaonline.org/wp-content/uploads/2015/05/GIAHS-Presentation-ILC.pdf> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

konwencji i deklaracji. Często są to dokumenty poświęcone problematyce ochrony zabytków i dziedzictwa³⁰ lub przyrody, które w tym kontekście odnoszą się do krajobrazu.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego³¹ z 1972 r. w zakresie definicji dziedzictwa kulturalnego, które ma chronić, oprócz zabytków rozumianych jako dzieła architektury czy dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki, posługuje się także pojęciem zespołu i miejsca zabytkowego (art. 1). Zespoły określone są jako grupy budowli (oddzielne lub łączne), które mają powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem. Także definicja miejsca zabytkowego – jako dzieła człowieka lub wspólnego dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologicznego o wyjątkowej powszechnej wartości z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego – odnosi się do zakresu szerszego niż punktowy lub obiektowy, i tym samym jest zbliżona do kontekstowego ujęcia krajobrazowego. Analogicznie szeroko definiowane jest dziedzictwo naturalne (pomniki przyrody, formacje geologiczne i fizjograficzne oraz miejsca lub strefy naturalne; art. 2), w którym podkreśla się ich znaczenie z punktu widzenia ich zachowania, nauki lub walorów estetycznych i naturalnego piękna. W 1992 r. zdecydowano, że Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa będzie także narzędziem ochrony krajobrazów kulturowych jako „wspólnych dzieł natury i człowieka” (por. art. 1) i opracowano stosowne wytyczne w tym zakresie³², włącznie z definicją krajobrazów kulturowych, będących ilustracją ewo-

³⁰ Szerzej na ten temat pisze np. K. Zalasińska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010, zwłaszcza rozdział 3.

³¹ Przyjęta na 17 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 1972 r. w Paryżu, ratyfikowana przez Polskę 29 czerwca 1976 r., polski tekst: Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190.

³² *Guidelines on the inscription of specific types of properties on the World Heritage List, Operational Guidelines 2008*, Annex 3, <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf#annex3> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

lucji w czasie ludzkich społeczności i siedlisk, które podlegają wpływom ograniczeń i możliwości fizycznych ze strony naturalnego środowiska, a także następstw zewnętrznych i wewnętrznych sił społecznych, ekonomicznych i kulturowych (definicja, pkt 6)³³. Zarówno wytyczne operacyjne UNESCO, jak i podręczniki dla zarządzających krajobrazami kulturowymi wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa³⁴ podają ich podział na trzy grupy:

- krajobrazy jasno zdefiniowane (zaprojektowane i stworzone przez człowieka (jak np. ogrody i parki),
- krajobrazy powstałe w wyniku organicznej ewolucji funkcji społecznych, ekonomicznych administracyjnych lub religijnych w środowisku naturalnym (reliktowe – ich funkcjonowanie ustało, ale ślady są czytelne; kontynuacyjne, żyjące – zachowują swoją funkcję i rolę, związane z tradycyjnym sposobem życia, ale ewoluują),
- krajobrazy skojarzeniowe (asocjacyjne), w których piętno ich pierwotnego użytkowania religijnego, artystycznego czy kulturalnego jest czytelne nawet przy całkowitym braku śladów materialnych.

W skali świata **Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO** obejmuje 88 krajobrazów kulturowych (w tym 4 transgraniczne)³⁵. W Polsce jako obiekty krajobrazu kulturowego zakwalifikowano zespół architektoniczny i krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy w Kalwarii Zebrzydowskiej, a także Park Mużakowski. Ogółem w Polsce znajduje się 14 obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa³⁶:

1. Stare Miasto w Krakowie. Wpis na podstawie kryterium IV. Miejsce wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa w 1978 r., czyli jako jedno z pierwszych 12 obiektów na świecie.

³³ „They are illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal”, *Operational Guidelines 2008...*, pkt 6, s. 85, przekład A. Staniewska.

³⁴ N. Mitchell, M. Rössler, P.M. Tricaud (eds.), *World Heritage Cultural Landscapes. A Handbook for Conservation and Management*, World Heritage Centre UNESCO, Paris 2009, s. 20, wersja on-line: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001870/187044e.pdf> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

³⁵ Dane za UNESCO: <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#1> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

³⁶ Wykaz za witryną Polskiego Komitetu ds. UNESCO, <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/polskie-objekty> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

2. Królewskie Kopalnie Soli w Wieliczce i Bochni (1978 r., rozsz. 2013 r.). Wpis na podstawie kryterium IV.
3. Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940–1945). Tereny byłych obozów Auschwitz-Birkenau zostały wpisane w 1979 r. na podstawie kryterium VI.
4. Puszcza Białowieska Obiekt transgraniczny polsko-białoruski. Wpis na podstawie kryteriów IX i X (1979 r., rozsz. 1992 r., zm. na transgr. 2014 r.).
5. Stare Miasto w Warszawie. Wpis w 1980 r. na podstawie kryterium II i VI.
6. Stare Miasto w Zamościu. Zespół urbanistyczny wpisany w 1992 r. na podstawie kryterium IV.
7. Średniowieczny zespół miejski Torunia. Obszar wpisany w 1997 r. na podstawie kryteriów II i IV.
8. Zamek krzyżacki w Malborku. Wpis w 1997 r. na podstawie kryteriów II, III i IV.
9. Kalwaria Zebrzydowska: manierystyczny zespół architektoniczny i krajobrazowy oraz park pielgrzymkowy. Zespół wpisano w 1999 r. na podstawie kryteriów II i IV.
10. Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy. Kościoły zostały wpisane w 2001 r. na podstawie kryteriów III, IV i VI.
11. Drewniane kościoły południowej Małopolski: Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa. Wpis w 2003 r. na podstawie kryteriów III i IV.
12. Park Mużakowski. Obiekt transgraniczny polsko-niemiecki. Wpis w 2004 r. na podstawie kryterium I i IV.
13. Hala Stulecia we Wrocławiu. Wpis w 2006 r. na podstawie kryteriów I, II i IV.
14. Drewniane cerkwie w polskim i ukraińskim regionie Karpat. Seryjny wpis transgraniczny polsko-ukraiński na podstawie kryterium III i IV w 2013 r.³⁷

³⁷ Wyjątkowa wartość uniwersalna obiektu wpisanego na listę Światowego Dziedzictwa stwierdzana jest w oparciu o przynajmniej jedno z kryteriów: I. Wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka; II. Obrazowanie znaczącej wymiany wartości, zachodzącej w danym okresie czasu lub na danym obszarze kulturowym świata w dziedzinie rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu;

Warto nadmienić, że Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa poprzedzała rekomendacja UNESCO w sprawie ochrony piękna i charakteru krajobrazów oraz miejsc z 1962 r.³⁸, która zalecała zachowywanie i odtwarzanie wyglądu krajobrazów (naturalnych, miejskich, wiejskich) wartościowych z punktu widzenia estetyki lub kultury (pkt 1). Ponadto sprawowanie ochrony krajobrazu miało odbywać się przy nadzorze administracji publicznej, m.in. poprzez wprowadzenie odpowiednich zapisów do planów zagospodarowania terenu na wszystkich szczeblach (regionalnym, wiejskim i miejskim) oraz wyznaczanie odpowiednich stref (obszarów użytkowania ekstensywnego i zamkniętych – rozdział III, pkt 12).

Istotne znaczenie dla ochrony dziedzictwa i zarazem także krajobrazu jako całości łączącej cechy naturalne i kulturowe ma rekomendacja UNESCO z 1972 r., dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na poziomie narodowym³⁹, która kładzie nacisk na harmonię stworzoną przez człowieka i czas między zabytkiem a jego otoczeniem i nie dopuszcza pod żadnym pozorem niszczenia otoczenia, a transfer obiektu uznaje jedynie w okolicznościach wyjątkowych (pkt 24).

Szczególny wymiar krajobrazowy mają natomiast zapisy **rekomendacji dotyczącej zachowania i współczesnej roli obszarów historycznych**

III. Ukazanie unikalnego lub co najmniej wyjątkowego świadectwa tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej; IV. Wybitny przykład typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości; V. Wybitny przykład tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania lądu lub morza, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur) lub obrazujący interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli dane dobro stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian; VI. Powiązanie w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu (kryterium uzupełniające), za: <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/kryteria> (dostęp: 21 listopada 2015 r.).

³⁸ Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites, 1962, <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001604/160477eb.pdf> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

³⁹ Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage, 1972, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

z 1976 r.⁴⁰ Po pierwsze, definiuje ona otoczenie zabytku jako środowisko – naturalne lub stworzone przez człowieka otoczenie, które wpływa na statyczną lub dynamiczną percepcję obszarów oraz które ma z nimi bezpośredni związek społeczny, ekonomiczny lub kulturowy (rozdział I, pkt 1 lit. a). Co więcej, każdy obszar historyczny i jego otoczenie powinny być rozważane łącznie, jako spójna całość, której równowaga i specyficzny charakter zależą od połączenia poszczególnych części, w tym także ludzkiej aktywności, tak samo jak od budynków, ich organizacji przestrzennej i najbliższej okolicy (rozdział II, pkt 3). W kontekście współczesnej urbanizacji rekomendacja zwraca uwagę na zagrożenia dla obszarów historycznych i wskazuje architektom i urbanistom konieczność zachowania widoków na obiekty i z obiektów lub na obszary i z obszarów zabytkowych w celu harmonijnego integrowania współczesnej zabudowy (pkt 5) z historycznym otoczeniem – sąsiedztwem.

Podobnie **deklaracja z Xi'an na temat konserwacji otoczenia zabytków oraz obszarów i miejsc zabytkowych z 2005 r.**⁴¹ uznaje wkład otoczenia w wartość zabytkowych obiektów, miejsc i obszarów, definiując je jako bezpośrednio i szersze środowisko, którego są one częścią i które wzmacnia ich znaczenie i wyróżniający się charakter (pkt 1). Poza aspektami fizycznymi i wizualnymi obejmuje ono także interakcję ze środowiskiem naturalnym, dawnymi i obecnymi praktykami społecznymi i religijnymi, zwyczajami, tradycyjną wiedzą, użytkowaniem i działalnością oraz wszelkimi przejawami niematerialnego dziedzictwa, które przyczyniły się i tworzą przestrzeń, jak i obecny dynamiczny kontekst kulturowy, społeczny i ekonomiczny. Warto podkreślić relacje zabytkowych obiektów, obszarów i miejsc zabytkowych – w tym także krajobrazów (pkt 2) – z ich otoczeniem mogą być wynikiem świadomych i planowanych działań twórczych, praktyk religijnych, użytkowania czy wydarzeń historycznych, jak również wynikać z kumulacji procesów w czasie i kultywowania

⁴⁰ Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas, <http://www.international.icomos.org/publications/93towns7o.pdf> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

⁴¹ Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, Xi'an 2005, <http://www.international.icomos.org/xian2005/xian-declaration.pdf> (dostęp: 20 lipca 2015 r.).

tradycji. W zakresie środków planistycznych niezbędnych do zapewnienia ochrony otoczeniu zabytków deklaracja zwraca uwagę na obecność w nich narzędzi, które pozwolą kontrolować współczesne oddziaływania i wymienia wprost: analizy panoram, osie widokowe oraz zachowanie odległości między współczesną zabudową a zabytkami (pkt 7).

Z kolei opracowana przez **ICOMOS Karta Florencka** (1981, tzw. **Międzynarodowa karta ogrodów IFLA-ICOMOS**⁴²) ma na celu uzupełnienie **Międzynarodowej Karty Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych z 1964 r.** (tzw. Karty Weneckiej)⁴³ o specyficzny zakres ochrony dotyczący ogrodów historycznych. Definiuje ona ogród historyczny jako kompozycję architektoniczno-roślinną o wartości ogólnospołecznej, czyli zabytek (art. 1), i odnosi go do założeń ogrodowych o zróżnicowanej skali (od skromnych, po parki krajobrazowe). Co więcej, stwierdza, że zarówno ogród sam w sobie, jak i związany z zabytkową budowlą nie może być postrzegany w oderwaniu od swojego otoczenia (art. 7), co stanowi niejako dookreślenie art. 6 i 7 Karty Weneckiej, mówiącego o odpowiedniej konserwacji zabytku w jego skali, czyli ochronie dawnego otoczenia, jeśli przetrwało (zakaz rozbudowy, przeróbek i rozbiorów), oraz o nierozdzielności zabytku od jego historii i otoczenia (zakaz przemieszczania zabytku, chyba że usprawiedliwia to nadrzędny interes narodowy bądź międzynarodowy).

Nowy aspekt w stosunku do powyższych dokumentów wprowadza **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**⁴⁴ z 2003 r., która zauważa daleko idącą współzależność między niematerialnym dziedzictwem kulturowym a dziedzictwem materialnym i naturalnym. Celem Konwencji jest ochrona dziedzictwa niematerialnego oraz zapewnienie jego poszanowania, wzrost świadomości

⁴² Polskie tłumaczenie udostępniane jest przez Narodowy Instytut Dziedzictwa na stronie internetowej, w dziale standardy: <http://www.nid.pl/upload/iblock/9b1/9b13bc019894c7975620590ae56f9641.pdf> (dostęp: 20 lipca 2015 r.).

⁴³ Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych, Wenecja 1964, za: <http://www.nid.pl/upload/iblock/15f/15f3d8201c79013f37d81be7c64697f5.pdf> (dostęp: 20 lipca 2015 r.).

⁴⁴ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018.

mości jego znaczenia oraz zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy w tym zakresie. Definicja dziedzictwa niematerialnego obejmuje praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności wraz ze związanymi z nimi instrumentami, przedmiotami, artefaktami i przestrzenią kulturową, uznawanie obiektu przez wspólnoty, grupy i jednostki za część własnego dziedzictwa kulturowego (rozdział I, art. 2 pkt 1). Duży nacisk położony jest na przekaz i stałe odtwarzanie przejawów dziedzictwa niematerialnego w relacji z otoczeniem kultuwujących je wspólnot. Oznacza to, że dziedzictwo niematerialne funkcjonuje i jest chronione w określonych ramach przestrzennych.

Ochronie dziedzictwa istotnej części zrównoważonego rozwoju miast historycznych w epoce silnych przemian cywilizacyjnych i kulturowych poświęcona jest **rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego** (Historic Urban Landscape Recommendation – rekomendacja HUL, 2011 r.)⁴⁵. Jest ona dokumentem postępującym za ewolucją koncepcji kultury i dziedzictwa⁴⁶, która miała miejsce od czasu przyjęcia **rekomendacji UNESCO w sprawie zespołów zabytkowych w 1976 r.**, i wprowadza znaczącą definicję historycznego krajobrazu miejskiego jako obszaru urbanistycznego, który jest efektem nawarstwiania się na przestrzeni dziejów wartości kulturowych i przyrodniczych oraz występowania atrybutów, wykraczającym poza pojęcie „historyczne centrum” czy „zespół”, postrzeganym w szerszym kontekście miasta i uwzględniającym jego położenie geograficzne (rozdział I, pkt 8). Kontekst ten, poza cechami przyrodniczymi danego miejsca, jego topografią, geomorfologią, hydrologią, a także zabudową i infrastrukturą, ma brać pod uwagę również „otwarte przestrzenie i tereny zielone;

⁴⁵ Tłumaczenie Polskiego Komitetu ds. UNESCO na język polski: http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Rekomendacje/rekomenkrajobraz.pdf (dostęp: 20 lipca 2015 r.).

⁴⁶ J. Purchla, *Historyczny krajobraz miejski – nowe podejście do ochrony dziedzictwa kulturowego?*, Biuletyn Polskiego Komitetu ds. UNESCO 2012, s. 42–45, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Biuletyn_2012_PL.pdf (dostęp: 21 września 2015 r.) oraz B. Szmygin, *Problemy ochrony zabytków – obecny stan oraz Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (w:) A. Rottermund (red.), *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe. Materiały pokonferencyjne*, Polski Komitet ds. UNESCO, Warszawa 2014, s. 49–60, <http://www.unesco.pl/dlaczegoijak/index-21.html> (dostęp: 21 września 2015 r.).

formy użytkowania terenu i organizację przestrzenną; percepcję i relacje widokowe, a także wszystkie inne elementy struktury miejskiej” oraz aspekty społeczne, kulturowe i ekonomiczne wraz z wymiarem niematerialnym jako wyznacznikiem różnorodności i tożsamości (pkt 9). Rekomendacja wprowadza pojęcie podejścia krajobrazowego jako sposobu szerokiego i zintegrowanego traktowania historycznych krajobrazów miejskich, czyli ich właściwego rozpoznania, oceny, ochrony i zarządzania w celu osiągnięcia całościowego, trwałego i zrównoważonego rozwoju. Tego rodzaju podejście zorientowane ma być na zachowanie jakości środowiska i łączyć cele ochrony dziedzictwa z celami rozwoju społecznego i gospodarczego. Według definicji podejście krajobrazowe „określa ramy dla działań związanych z podejmowaniem decyzji dotyczących ochrony w skali krajobrazu. Pomaga w dochodzeniu do decyzji dotyczących celowości poszczególnych realizacji (budowy nowej drogi, nasadzeń itp.) i ułatwia planowanie, negocjacje i ostateczne wdrożenie, biorąc pod uwagę cały krajobraz”⁴⁷. Rekomendacja zaleca opracowanie i stosowanie narzędzi planistycznych w celu wspomaganie ochrony integralności i autentyczności dziedzictwa miejskiego (rozdział IV, pkt 24).

Ochronę krajobrazu (obok podstawowej funkcji ochrony różnorodności biologicznej i umożliwienia obserwacji zmian zachodzących w ekosystemach na całej planecie) mają także za cel rezerwaty utworzone w ramach Międzynarodowej Sieci Rezerwatów Biosfery⁴⁸. Na **Światowej Liście Rezerwatów Biosfery UNESCO** znajduje się 10 rezerwatów wyznaczonych w Polsce⁴⁹:

1. Rezerwat Biosfery Białowieża (1976 r., rozszerzenie 2005 r.).
2. Rezerwat Biosfery Babia Góra (1976 r.).
3. Jezioro Łuknajno (1976 r.).
4. Słowiński Rezerwat Biosfery (1996 r.).

⁴⁷ Definicja podejścia krajobrazowego według IUCN i WWF zamieszczona w rekomendacji HUL.

⁴⁸ Powstają one w ramach Międzynarodowego Programu „Człowiek i biosfera” (Man and Biosphere – MAB), który został uruchomiony przez UNESCO w 1971 r. Więcej o programie: <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/man-and-biosphere-programme/about-mab> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

⁴⁹ Wykaz według strony Polskiego Komitetu ds. UNESCO, <http://www.unesco.pl/nauka/czlowiek-i-biosfera-mab/polskie-rezerwaty-mab> (dostęp: 16 lipca 2015 r.).

5. Trójstronny Transgraniczny Rezerwat Biosfery Karpaty Wschodnie: Polska – Słowacja – Ukraina (1992 r., rozszerzenie 1998 r.).
6. Transgraniczny Rezerwat Biosfery Karkonosze (1992 r.).
7. Tatrzański Transgraniczny Rezerwat Biosfery (1992 r.).
8. Rezerwat Biosfery Puszcza Kampinoska (2000 r.).
9. Trójstronny Transgraniczny Rezerwat Biosfery Polesie Zachodnie: Polska – Ukraina – Białoruś (2002 r., rozszerzenie 2011 r.).
10. Rezerwat Biosfery Bory Tucholskie (2010 r.).

Z kolei **Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska z Aarhus z 1998 r.**⁵⁰ zapewnia prawo dostępu do informacji m.in. o krajobrazie jako elemencie środowiska, czyli danych na temat jego stanu (art. 2 pkt 3 lit. a), a także działań i środków – w tym planów i polityk, które mogą mieć nań wpływ.

Europejska konwencja w sprawie ochrony dziedzictwa archeologicznego (ze zmianami) (Valetta, 16 stycznia 1992 r.)⁵¹ jest wynikiem zmiany filozofii ochrony zabytków archeologicznych i dążenia do zachowania stanowisk archeologicznych bardziej niż do prowadzenia inwazyjnych badań wykopaliskowych, a co za tym idzie uwzględniania odpowiednich stref w planach zagospodarowania przestrzeni w celu ich dokumentacji i zintegrowanej ochrony.

Dla przyrodniczych aspektów ochrony krajobrazu ważne są także: **Konwencja o obszarach wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe ptactwa wodnego** (Ramsar, 1971 r.)⁵², **Konwencja o ochronie europejskiej dzikiej fauny i flory i ich siedlisk naturalnych** (Berno, 19 września 1979 r.)⁵³ oraz **Konwencja o różnorodności biologicznej** (Rio de Janeiro, 1992 r.)⁵⁴.

⁵⁰ Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706.

⁵¹ Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564.

⁵² Konwencja, protokół i poprawki opublikowane w Dz. U. z 1978 r. Nr 7, poz. 24 z późn. zm.

⁵³ Dz. U. z 1996 r. Nr 58, poz. 263 z późn. zm.

⁵⁴ Dz. U. z 2002 r. Nr 184, poz. 1532.

USTAWA

z dnia 24 kwietnia 2015 r.

o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu⁵⁵

(Dz. U. poz. 774; zm.: Dz. U. z 2015 r. poz. 1688)

⁵⁵ Niniejszą ustawą zmienia się ustawy: ustawę z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, ustawę z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, ustawę z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych, ustawę z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych, ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska, ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody oraz ustawę z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko.

Art. 1. W ustawie z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (Dz. U. z 2014 r. poz. 1619, z późn. zm.⁵⁶) w art. 121 § 4 otrzymuje brzmienie:

„§ 4. Jeżeli egzekucja dotyczy spełnienia przez zobowiązanego obowiązku wynikającego z przepisów prawa budowlanego, grzywna w celu przymuszenia jest jednorazowa, chyba że dotyczy obowiązku utrzymania obiektu budowlanego w stanie nieoszczędzającym otoczenia.”

1. Nowelizacja brzmienia § 4 wprowadziła możliwość kilkakrotnego nakładania grzywny w celu przymuszenia przy egzekucji obowiązków wynikających z przepisów prawa budowlanego, związanych z wyglądem obiektu budowlanego. Zgodnie bowiem z art. 121 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1619 z późn. zm.) grzywna w celu przymuszenia może być nakładana kilkakrotnie w tej samej lub wyższej kwocie, z zastrzeżeniem § 4. Zgodnie z § 4 w poprzednim brzmieniu w przypadku egzekucji obowiązków wynikających z przepisów prawa budowlanego możliwe było jedynie jednokrotne nałożenie grzywny w celu przymuszenia. Obecnie kilkakrotne nakładanie tej grzywny możliwe jest w odniesieniu do obowiązku „utrzymania obiektu budowlanego w stanie nieoszczędzającym otoczenia”.
2. Zgodnie z art. 5 ust. 2 pr. bud. obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony śro-

⁵⁶ Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2015 r. poz. 87, 211, 218, 396 i 539.

dowiska oraz utrzymywać w należyтым stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej. Rozwinięciem tego obowiązku jest wymóg określony w art. 61 pkt 1 pr. bud., zgodnie z którym właściciel lub zarządca obiektu budowlanego jest obowiązany utrzymywać i użytkować obiekt zgodnie z zasadami, o których mowa w art. 5 ust. 2 pr. bud.

3. Sformułowanie „utrzymanie obiektów budowlanych”, użyte w tytule rozdziału 6 ustawy – Prawo budowlane, należy rozumieć jako zachowanie w dobrej sprawności, zachowanie w stanie niezmienionym, nie pogorszonym, należyтым (wyrok WSA w Krakowie z dnia 20 stycznia 2012 r., II SA/Kr 1661/11, LEX nr 1109797).
4. Natomiast podstawą nakładania obowiązków w zakresie właściwej estetyki obiektu budowlanego jest art. 66 pr. bud. Zgodnie z tym przepisem w przypadku stwierdzenia, że obiekt budowlany:
 - 1) może zagrażać życiu lub zdrowiu ludzi, bezpieczeństwu mienia bądź środowiska albo
 - 2) jest użytkowany w sposób zagrażający życiu lub zdrowiu ludzi, bezpieczeństwu mienia lub środowisku, albo
 - 3) jest w nieodpowiednim stanie technicznym, albo
 - 4) powoduje swym wyglądem oszpecenie otoczenia– właściwy organ nakazuje, w drodze decyzji, usunięcie stwierdzonych nieprawidłowości, określając termin wykonania tego obowiązku.

W decyzji tej właściwy organ może zakazać użytkowania obiektu budowlanego lub jego części do czasu usunięcia stwierdzonych nieprawidłowości.

5. Ponieważ nowelizacja literalnie odnosi się do przesłanki nieoszpecenia otoczenia, w przypadku wydania decyzji na podstawie art. 66 pr. bud. kilkakrotne nałożenie grzywny w celu przymuszenia może dotyczyć jedynie tego obowiązku, a nie pozostałych obowiązków określonych w art. 66.

6. Artykuł 66 ust. 1 pkt 4 pr. bud., dotyczący przeciwdziałania oszpeceniu otoczenia, bezpośrednio umożliwia więc realizację wartości estetycznych. Należy podzielić stanowisko wyrażone w orzecznictwie, zgodnie z którym art. 66 pr. bud. upoważnia organy nadzoru budowlanego do interwencji również w stosunku do obiektów, których budowa nie wymagała uzyskania pozwolenia na budowę ani dokonania zgłoszenia. Celem tego przepisu jest bowiem zapewnienie bezpiecznego użytkowania wszystkich obiektów budowlanych, a nie tylko tych, których wzniesienie wymagało uzyskania pozwolenia na budowę czy zgłoszenia (tak wyrok WSA w Łodzi z dnia 6 września 2011 r., II SA/Łd 1407/10, LEX nr 966516).
7. Na gruncie art. 66 pr. bud. I. Niżnik-Dobosz wskazuje, że w odniesieniu do kwestii estetyki obiektu budowlanego wartością chronioną bezpośrednio w polskim prawie budowlanym jest „estetyka estetyki” wyglądu obiektu budowlanego i zarazem jej wpływ na otoczenie. W tym przypadku istotna jest jakość wyglądu obiektu budowlanego według kryterium dbałości o stan techniczny estetyki/wyglądu obiektu budowlanego – tak aby nie był przyczyną oszpecenia otoczenia. Prowadzi to do wniosku, że sama estetyka obiektu budowlanego, jako wartość samodzielna w kontekście kształtowania wyglądu (wpływu na wygląd), jest o tyle regulowana przez prawo, o ile wynika z przepisów posługujących się pojęciami szerszymi, w których w jakiś sposób zawarte jest pojęcie wyglądu obiektu budowlanego, postrzegane przez pryzmat arcyzmu, estetyki czy też społecznego ogólnego odczucia estetycznego⁵⁷.
8. Zgodnie z wyrokiem NSA z dnia 22 czerwca 2001 r., IV SA 1103/99 (LEX nr 53388) wprowadzie art. 61 pr. bud. nakłada obowiązek utrzymania budynku w należytych stanie estetycznym, jednak nakładanie obowiązków wynikających z ówczesnego art. 66 pkt 3 tej ustawy (odnoszącego się do oszpecenia orzeczenia) dopuszczalne jest, gdy ustalone zostanie, iż obiekt swym wyglądem szpeci otoczenie, przy czym ciężar udowodnienia tej okoliczności spoczywa na organie administracji.

⁵⁷ I. Niżnik-Dobosz, *Estetyka techniczna i ład przestrzenny jako pojęcia prawa budowlanego oraz prawa planowania i zagospodarowania przestrzeni* (w:) I. Niżnik-Dobosz (red.), *Przestrzeń i nieruchomości jako przedmiot prawa administracyjnego*, Warszawa 2012, s. 503.

Anna Fogel – doktor nauk prawnych; radca prawny; kierownik Zespołu Prawnych Podstaw Planowania Przestrzennego w Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa w Warszawie; specjalizuje się w prawie administracyjnym i prawie ochrony środowiska, zwłaszcza w przyrodniczych aspektach planowania przestrzennego; autorka wielu publikacji z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego oraz ochrony środowiska.

Komentarz omawia przepisy ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (tzw. ustawy krajobrazowej), której celem jest wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu oraz jego zachowanie. Regulacja ta dokonuje zmian w dziesięciu obowiązujących ustawach, w tym m.in.:

- **w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**, wprowadzając m.in. definicje: reklamy, tablicy reklamowej czy krajobrazu priorytetowego oraz umożliwiają radzie gminy ustalanie warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urzędzeń reklamowych; przewidziano także, jako zadanie własne samorządu województwa, dokonywanie tzw. audytu krajobrazowego;
- **w ustawie o ochronie przyrody**, zmieniając regulacje dotyczące tworzenia i funkcjonowania parków krajobrazowych oraz obszarów chronionego krajobrazu, dając sejmikom wojewódzkim możliwość wyznaczania tzw. stref ochrony krajobrazu istotnych dla zachowania walorów krajobrazowych regionu oraz określania wykazu obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym;
- **w ustawie o podatkach i opłatach lokalnych**, umożliwiając radzie gminy wprowadzenie nowej opłaty lokalnej, tj. opłaty reklamowej.

Autorzy komentarza zwracają uwagę zarówno na zagadnienia prawne, jak i na architektoniczne oraz geograficzne aspekty ochrony krajobrazu.

Publikacja przeznaczona jest dla pracowników organów samorządowych – gmin, powiatów i województw – oraz prawników obsługujących te organy. Będzie pomocna dla pracowników biur planowania przestrzennego, urbanistów, a także osób związanych z działalnością reklamową.

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01
ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL
WWW.PROFINFO.PL